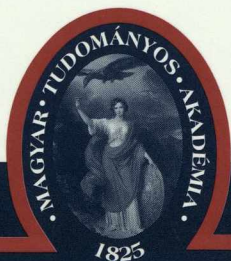


A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

SZOCIOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET



MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET

Igazgató: Tamás Pál
1014 Budapest Úri u. 49.

Telefon: 224-6740

Fax: 224-6741

Postai cím: 1250 Budapest Pf. 20

E-mail: h8758gaa@ella.hu

Kutatók száma: 54

a tudomány doktorainak és az MTA doktorainak száma: 7

a kandidátusok száma: 26

a PhD-fokozattal rendelkezők száma: 2

a 35 év alatti kutatók száma: 15

PERIODIKÁK:

Szociálpolitikai Értesítő

Módszertani Füzetek

Kultúra és Közösség

World Futures

Társadalomkutatás

Társadalomtudományi-Info

TEMPUS Évkönyv (évente)

TUDOMÁNYOS RÉSZLEGEK:

Műhelyek: Város és Környezet; Falu, Társadalompolitikai,
Kisebbség és Roma Kultúra, Érték, Életmód és Egészségsszociológiai,
Gazdaság és innováció, Munkaszervezetek, vállalkozások,
a gazdaság globalizációja

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Szociológiai Kutatóintézet

Írta

Tamás Pál
Tibori Tímea

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST • 2000

Szerkesztőbizottság

Beck Mihály, Bodnár György, Glatz Ferenc (elnök), Kónya Sándor (lektor),
Láng István, Pritz Pál, Szász Zoltán, Teplán István, Tolnai Márton,
Burucs Kornélia (titkár)

Szerkesztő

GLATZ FERENC

A szerkesztő munkatársa

Pritz Pál

Olvasószerkesztő

Pótó János

ISBN 963 508 235 5 ö

ISBN 963 508 262 2

Kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia

Felelős kiadó: Burucs Kornélia

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Nyomdai munkálatok: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

Készült 2,11 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Előzmények

A magyar társadalom sokszínűségét, egyenetlenségét, nyílt vagy rejtett eszmei és személyes indulatait, harcait tárja föl valamennyi dokumentum és visszaemlékezés, amelynek alapján a Szociológiai Kutatóintézet közel négy évtizedes története készült. Éppen ezért fontos, hogy a szociológia tudománytörténeti változásai-
ba ágyazottan jelenjenek meg az intézet életének olyan mozzanatai, amelyek jól példázzák e különös közép-kelet-európai régiót, s ezen belül azokat a kutatói törekvéseket, amelyek máig jellemzik a szociológiát.

A magyar szociológia első szervezetei nem megkésve, hanem az európai fejlődéssel egyidejűleg jöttek létre. 1900 januárjában megindult a *Huszedik Század* (Jászi Oszkár, Szabó Ervin és mások szerkesztésében), 1901 januárjában pedig megalakult a *Társadalomtudományi Társaság*. Két évtizedes működésük alatt fontos eredmények születtek, s később a szociológia nemzetközi porondján jelentős szerepet játszott a később e körhöz tartozó Mannheim Károly és Polányi Károly (és a szociológiában is ható Lukács György). A szociológia mégsem vált „akadémiai” tudománnyá, s egyetemi befogadása is késett.

A magyar szociológia a kezdetektől szorosan kapcsolódott a társadalompolitikai változásokhoz és a társadalmi reformok ügyéhez, felvirágzásának szakaszai mindig egybeestek a 20. század különböző „kis reformkorszakaival”. Az alap- és alkalmazott kutatás közötti határ, más diszciplínákkal ellentétben, itt már sokkal korábban megbomlott, illetve egyes részterületekre egyáltalán nem terjedt ki.

Az 1920–30-as évek kísérletei fontos önálló kutatások voltak, mégis adósok maradtak a nagyobb társadalmi visszhanggal (*Századunk* című folyóirat, Csécssey-kör). Az 1930-as évek végén a falukutató mozgalom fontos szerepet játszott, s elsősorban érzelmi katalizátorul szolgált, ugyanakkor a későbbi szociológus-nemzedékek számára is modellértékű volt. A második világháború után fiatal kutatókkal újraindult egy szociológiai műhely, a Szalai Sándor vezette Társadalomtudományi Intézet a budapesti tudományegyetemen. Ez a szervezet sem élte túl azonban az 1949/50-es tanévet. 1956 nyarától megint lett szociológia-professzora az ELTE-nek, sőt papíron 1957 februárjától egy fél évig szocioló-

giai tanszéke is, de 1957 közepétől ezek az új alapítási kísérletek kudarcba fulladtak.

A szocialista országokban a szociológia a diszciplína nagy nemzetközi fellendülésének részeként az 1960-as években született újra. E külső feltétel igen fontos volt a kelet-európai kutatások gyors kiépülésében. A nyugati kutatóközpontok készek voltak a nagyarányú támogatásból, valamint a gyorsan sokasodó információból meglehetősen bőkezűen juttatni a Kelet-Európában akkor intézményesülő szociológiának (pl. ösztöndíjak adományozása, könyvek és folyóiratok küldése, látogatások, konzultációk). Ám a gesztus csak részben szólt magának a tudománynak. A polgári társadalomtudomány, sőt szélesebben: a nyugati értelmiség ezekben az években fedezte fel a különböző politikai-ideológiai doktrínák mögött Kelet-Európát mint társadalmi realitást. A kiépülő kapcsolatoknak természetes haszonélvezőjévé váltak a szakmai műhelyek is.

A többi szocialista országhoz hasonlóan a szociológia kapcsán nálunk is két alapvita zajlott le egyrészt a szociológia önálló tudományként való felfogásáról, másrészt az elidegenedés kérdéséről. Eredménnyel zárult az első kérdéskörrel kapcsolatos vita, s végül felosztották a szakterületet a történelmi materializmust művelő filozófusokkal. Sikerült a két terület között egyfajta mellérendelt viszonyt kialakítani, elismervén, hogy a történelmi materializmus társadalomfilozófia, nem pedig a marxizmus szociológiája. Hátrányt jelentett ugyanakkor, hogy ez egyszerűen szükségtelenné, illetve a marxizmuson kívülé tette a szociológiai elméletalkotást, s legfeljebb az empirikus kutatásoknál engedett némi szabad teret az új megközelítések képviselőinek.

Vita folyt a társadalmi struktúráról is, amelyben a társadalom osztályszerkezetének és rétegződési modelljeinek összefüggéseit, azok kizárólagos, vagy más felfogások szerint komplementáris voltát járták körül. Elkezdődött, s rögtön a kezdettől jelentős vitákat kavart az a kutatási irányzat, amely empirikus társadalomszerkezet-kutatás alapján többé-kevésbé óvatos ajánlásokat tett a hagyományos „kettő és feles” (két osztály, a munkásság és a parasztság, valamint egy réteg, az értelmiség) társadalomkép további árnyalására.

A Szociológiai Kutatócsoport

Az 1960-as évek elejétől két központja lett a szociológiának: az 1963-ban alapított MTA Szociológiai Kutatócsoport – a későbbi intézet magja – és a KSH, amelynek különböző részlegeiben folytak szociológiai kutatások (rétegződésvizsgálatok, mobilitáskutatás, a demográfián belül deviancia- és öregségkutatások).

Az Akadémián a szociológiai kutatások kezdeteit három tényező határozta meg. Az első az 1960-as évek elejének politikai enyhülése. Az új stabilizációs szakasz összefüggő, tárgyyszerű ismereteket kívánt meg a társadalomról, és ezeket a statisztika önmagában nem volt képes előállítani. A politika is egyre határozottabban felismerte, hogy normatív jövőképe és a társadalmi folyamatok adott állapota között drámaiak az eltérések, és azok az eszközök, amelyekkel dolgozik, mint például a hangulatjelentések vagy a sajtó levelezésének vizsgálata, nem adnak megbízható információt. Az egyetemeket a felnövekvő korosztályok első rangú ideológiai befolyásolási helyeiként tartották számon, ezért a hallgatók közelébe nem akartak ilyen, a kor politikai közvéleményében antiideologikus diszciplínát telepíteni. Az MTA ezért ideális kompromisszumnak látszott, mert ugyanolyan tudományos garanciákat jelentett, mint az egyetemek, és meghaladta az adatgyűjtéssel korábban foglalkozó szervezeteknek (főleg a KSH) a politika szemében ágazatinak tűnő érdekeit is.

Az MTA akkori vezetése készséges partnernek, sőt rész kérdésekben kezdeményezőnek bizonyult – elsősorban személyi feltételei miatt. Az akkori főtitkár, Erdei Ferenc az 1930-as években szociológusként, országos hírví falukutatóként indult. Erdei hajlandó volt arra, hogy a kezdeményezésnek támogatást nyújtson. „A konkrét szociológiai kutatások módszertani központja és központi kutatóbázisa megteremtése érdekében szükség lenne a MTA II. Osztálya intézményeinek keretében önálló szociológiai kutatócsoport létrehozására, azzal a célkitűzéssel, hogy az később szociológiai intézetté fejlődjék. A kutatócsoport feladata a módszertan kifejlesztésének céljából konkrét szociológiai kutatások végzése, ennek érdekében elméleti tevékenység és módszertani segítségnyújtás. Önálló létszámkerettel, elkülönített gazdálkodással és külön költségvetési kerettel 1963. január 1-jével szociológiai kutatócsoportot kell létesíteni, mintegy 8 kutatóval és 6-7 kisegítő személyzettel. (A kisegítők magas számát itt az indokolja, hogy a konkrét szociológiai felvételek nagyarányú technikai munkát igényelnek.)”¹

Fontos tényező volt az is, hogy az Akadémián, illetve környékén megjelentek azok a közéletileg erős, ugyanakkor autonóm személyiségek, akik úgy látták, ki kell mozdítani a diszciplínát tetszhalott állapotából. Egyikük, Szalai Sándor, a közismert szociológus, aki 1945–49 között az említett egyetemi programot vezette, majd 1955-ig tartó börtönbüntetése és az MTA Forradalmi Bizottságában vállalt szerepe miatt háttérbe került, az új politikai légkörben szerette volna fel támasztani a szociológiai kutatást. Másikuk, Hegedüs András, hazatérve 1956

1 Molnár Erik–Hegedüs András: Jelentés a szociológiai kutatás helyzetéről, 1962. szeptember. MTA Levéltár, 3. Idézi: Szántó Miklós: *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1998, 175.

utáni önként vállalt száműzetéséből, közgazdászként, majd szociológus kutatóként tevékenykedett. Hegedüs nem akart politikával foglalkozni, tudományszervezői, illetve kutatói szerepét komolyan gondolta. A kor politikai elitje számára mégis megmászhatatlanul „közülük valónak” számított, és minden tudományosnak szánt vagy csak értelmiségiként megfogalmazott kritikai kijelentését politikai nyilatkozatként fogták fel. Akkor azonban az intézetalapítással (s egyúttal a diszciplína rehabilitációjával) foglalkozó politikusok számára a helyét kereső, de múltjának minden elemével a kommunista elithez kötődő Hegedüs sokkal megbízhatóbb partnernek tűnt, mint a „zavaros” szociáldemokrata Szalai. Erdeinek is rokonszenvesebbnek tűnt a faluból induló Hegedüs a túlságosan „nyugatias intellektuel” Szalainál. Így az új csoport alapító igazgatója Hegedüs András lett.

Hegedüs több szempontból is sikeres választásnak bizonyult. Egyrészt tekintélyével a kezdetektől fogva közfigyelmet biztosított az új szervezetnek. Konferenciáik, előadásai, tanulmányszövegeik élénk visszhangot váltottak ki értelmiségi és politikai körökben, és az intézmény rövid időn belül az 1960-as évek magyar „olvadásának” egyik legfontosabb műhelyévé vált. Másrészt Hegedüs szerencsés kézzel választotta ki munkatársait is.

„...1963-at mindenekelőtt a teljes átmenetiség jellemezi. Március közepén állhat fel a csapat, de Hegedüs András, az igazgató félállásban vezeti, december közepéig a KSH elnökhelyettese maradt, noha ideje és energiája nagy részét már a csoport köti le. A kezdet kezdetén Márkus Mária, Varga Károly és Heller Ágnes voltak státuszban, Rozgonyi Tamás a KSH-ban maradt hivatalosan, de a faluszociológia témafelelőse már. Szelényi Iván is csak félstátusszal dolgozott, Nemes Ferenc az MTA II. Osztályának szociológiai felelőse, de a csoportban működik. Szántó Miklós szerződését átvette a csoport. Az év második felében került át mint aspiráns Losonczy Ágnes; Szesztay Andrást még az Országos Tervhivatal fizeti, de szerződése már a csoporthoz köti, és Lőcsei Pál is beáll, vele státuszt is kap a kutatócsoport. A gazdasági vezető, Békési Miklósné és az adminisztráció [Korompay Ágnes, Rimóczi (Heleszta) Éva és Székely Vali] teljes gőzzel dolgoznak már.”²

Az indulásnál világosan elkülönültek azok a reformerek, akik korábban újságíróként, kultúrpolitikusként vagy népművelőként maguk is akkor tanulták a szociológia szakmáját. A diszciplína számukra kifejezetten az értelmiségi életforma és a társadalomkritika valamilyen formája maradt. Azok a fiatal közgazdászok, statisztikusok, filozófusok, akik talán a másik csoportnál nem kevésbé kritikusan, de valamilyen szaktudományi ethosz irányába kívántak haladni, köz-

2 Szántó: i. m. 157.

vetlenül az első időszakban amerikai (Szelényi Iván és Rozgonyi Tamás), illetve szovjet képzésben (Földvári Tamás és Gyenes Antal) vettek részt. A későbbi szociológiatörténeti feldolgozások tanúsága szerint e két, máshol egymással oly sokat vitatkozó, sőt esetenként harcoló irányzat itt kifejezetten baráti viszonyban élt együtt. A kutatócsoportnak, majd intézetnek kialakult valamilyen belső tagozódása, ez azonban csak az akadémiai pótlékok kiosztásánál, illetve a bürokrácia számára fogalmazódó megnyugtató jelentések elkészítésénél számított. A struktúra projektek köré szerveződött, a csoportok összetétele folyamatosan változott, és máig megőrizte ezt a flexibilitását.

A munkaterv matematikai-statisztikai képzést is tartalmazott a kutatócsoport tagjai számára, amelyet a KSH kiváló matematikusa, Éltető Ödön tartott. Hegedüs elgondolása az volt, hogy a munkacsoportokba más intézetek tagjait is bevonja. A szűkebben vett szakosodás mellett a kollégák általánosabb társadalompolitikai kérdésekkel kapcsolatban is állást foglaltak. A visszaemlékezések azt mutatják, hogy az intézet körül a magyar társadalomkutatás hétköznapijaiban azóta is ritka nyüzsgés és kreatív légkör alakult ki.

Az 1964–65-ös évben a társadalomtudományi szakmai folyóiratok, különösen a *Valóság*, az elidegenedés kérdésével foglalkoztak. Ennek a vitának köszönhetően a Hegedüs vezette intézet munkatársainak véleményére fokozottan odafigyelt a magyar értelmiségi közvélemény. (Hegedüs ebben az időben a Szociológiai Kutatócsoport vezetője és a *Valóság* főszerkesztője is volt egyidejűleg.) 1964 végén az ideológiai vezetés úgy döntött, hogy a Kossuth Klubban nyilvános vitát rendez a problémáról, hogy az eltérő nézetek képviselői szemtől szembe vitassák meg álláspontjaikat. A vitavezető Huszár Tibor volt. Ezt az elkeseredett „közelharcot” a folyóirat februári száma közölte, kivonatossan közreadva mind a konzervatív, mind a reformerők hozzászólásait.³

Fontos esemény volt a szociológia hazai fejlődése szempontjából az 1966. évi Eviáni Szociológiai Világkongresszus, amelyre a kutatócsoport 5 fővel kiutazhatott, és megjelentetett egy angol nyelvű összefoglalót is a legjobb publikációkból.⁴ Jelentős szakmai elismerésként 1966 szeptemberétől Szalai Sándor az ENSZ által létrehozott UNITRA kutatási igazgatóhelyettese lett, emellett elnöke maradt az „Időmérleg-kutató” Bizottságnak is.

3 A kérdésekhez hozzászolt Almási Miklós, Angelusz Róbert, Ágh Attila, Garai László, Gulyás József, Halász László, Hegedüs András, Heller Ágnes, Hermann István, Lick József, Márkus György, Mátrai László, Munkácsi Gyula, Sándor Pál, Vajda Imre, Vajda Mihály, Vörös Gyula, Wirth Ádám.

4 A szerzők: Hegedüs András, Ferge Zsuzsa, Losonczy Ágnes, Márkus Mária, Mód Aladárné, Szigeti József, Szántó Miklós, Varga Iván és Varga Károly.

Ebben a „nagy” fél évtizedben többek között a bürokráciaelméletben, a gazdasági szervezetek vizsgálatában, a magyar családszerkezet elemzésében, egy nagy békési kutatásból kibontva az életmód vizsgálatában történt előrelépés. Ezzel együtt egyre világosabban láthatóvá vált, hogy az áttekintő kutatások két oldalán elhelyezkedő munkák radikálisan másfélék és egymással szükségtelenül csak korlátozott kapcsolatban állnak. Az egyik oldalon az intézet akkori munkatársán, Heller Ágnesen keresztül nemcsak a kritikai társadalomelmélet kérdései jelentek meg az intézetben, hanem személyes kapcsolatrendszerén keresztül elérhetővé vált a formálódó Budapesti Iskola is. Ezt a kapcsolatot egyébként Márkus Mária, Hegedűs legközvetlenebb munkatársa és társszerzője, Márkus György felesége személye is erősítette. A másik oldalon megjelennek a társadalomstatistikából érkezők, és az évtized második felében Ferge Zsuzsán és másokon keresztül kapcsolat létesült a KSH akkor nemzetközi hírvé demográfiai és társadalomstatistikai műhelyeivel is (Cseh-Szombathy László, Andorka Rudolf). A korszakra jellemzően a különféle előképzettségű, a szociológiát és a társadalomkutatást tanuló-művelő, sokoldalú és rendkívül érdekes személyiségek intenzíven dolgoztak, vitatkoztak. E korszaknak amúgy jellemző műfaja volt a vita, amelynek az írott sajtóban és a nyilvános, de még a baráti összejöveteleken is meghatározó szerepe, jelentősége volt. Ilyen vita volt az elidegenedésvita mellett pl. az optimalizálás-humanizálás, a nemzedéki kérdés, az értékelmélet és az empirikus értékvizsgálat, a morál szociológiája, a műalkotások befogadásának társadalmi meghatározottsága, az erkölcs formálódása, a munka és a szabadidő aránya, a nők, a nyugdíjasok helyzete.

Ebben az időben a legfontosabb vállalkozás a gyöngyöspataji komplex vizsgálat volt, amelyben a kistérség társadalmát politikai szociológusok, életmódkutatók, családkutatók és gazdaságsszociológusok együttesen mérték fel. A projekt sok szempontú megközelítésmódjából következően az elkészült részmunkák egymásra vetültek és lényegében a konkrét kérdések kapcsán, de a helyi világ sokdimenziós feltérképezését jelentették. Az elmúlt évtizedekben az intézetben – egykori résztvevők és a következő nemzedékek – többször felvetették a gyöngyöspataji felvétel 20 vagy 30 évvel későbbi megismétlésének szükségességét. Egy ilyen komplex adatfelvétel érdekes szempontokat kínálna az elmúlt 30-40 év modernizációs eredményeinek felméréséhez.

A kutatások jelentős bővüléséről ad számot az a két témajegyzék, amelyek közül az egyik a teljes kutatási spektrumot fogja át, és a Koordinációs Bizottság égisze alatt készült, a másik pedig a Szociológiai Bizottságnak íródott a kutatócsoport 1965. évi feladatairól. A témacsoportok a következők: az általános szociológia tárgyköre; társadalmi struktúravizsgálatok; a munka-, az üzem-, az iparszociológia; a kultúra, a művelődés és a művészi ízlés; időmérleg-kutatások; „az

ideológiai képződmények”, azaz a vallásszociológia, a nemzeti-faji előítéletek vizsgálata és a közvélemény-kutatások.

1965 januárjában Hegedüs elkészítette a szociológiai oktatásra vonatkozó újabb javaslatait, és felvázolta a már megindult oktatási formákat: „Magyarországon több kísérlet történt a szociológia egyetemi oktatására. Az ELTE tudományos szocializmus és népművelés szakán a történelmi materializmus mellett önálló tantárgyként 60 órával (estinél 30) mint vizsgaköteles tárgy, bevezetésre került a szociológia. Az ELTE Jogtudományi Karán is már két év óta folyik önálló tantárgyként a szociológia oktatása. A Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemen speciális kollégiumok voltak ebből a tantárgyból. Több vidéki egyetem is kísérletezik szociológiaoktatás bevezetésével. Az egyetemeken a szociológia oktatása kizárólag külső erőkkkel történik, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja munkatársainak bevonásával.”⁵

Ugyancsak januárban elkészült egy szociológiai kiadványsorozat terve, amelyben négy szerző és könyvcím szerepel.⁶ „Ez a fejlődés mindenekelőtt azokkal a változásokkal van összefüggésben, hogy a társadalomról mennél több, a valóságnak megfelelő, s a fejlődés lényeges mozzanatait jól tükröző ismeret álljon rendelkezésre...”⁷

E virágzó szakasznak egy politikai konfliktus vetett véget. Az 1968-as csehszlovákiai beavatkozást Hegedüs és az intézet pártszervezete nyilvánosan, nemzetközi fórumokon is elítélte. A legkeményebb pártvonal ezt egyfelől nyílt politikai lázadásként fogta fel Hegedüs „virtuális politikai szerepéből” kiindulva, és a kiélezett helyzetben attól félt, hogy az akciót esetlegesen értékelő moszkvai elemzők a prágai „bacilus” olyan továbbható változatát vélik itt felfedezni, amelynek közömbösítésére rámehet a magyarországi reformfolyamat is. Voltak olyanok, akik az intézmény feloszlását vagy radikális átszervezését követelték, mások beérték vezetésváltással az intézet integritásának megőrzése mellett. Az utóbbi irányzat győzött: az intézet megmaradt, de Hegedüst leváltották, másik intézetbe helyezték.

5 Hegedüs András: Jelentés az oktatásról 1963. 1. In Szántó: i. m. 176.

6 Márkus György: Az emberi lényeg fogalma Marxnál; Szántó Miklós: A tizenhárom ház; Varga Károly: A szerep és a státusz fogalma a polgári szociológiában; Heller Ágnes: Szerep és előítélet.

7 Interjú Hegedüs Andrással. Készítette: Szántó Miklós, 1995. május 15. 3. In Szántó: i. m. 176.

Intézményesedés

1969-ben Kulcsár Kálmán lett az intézet új igazgatója.⁸ Kulcsár és a vele érkező igazgatóhelyettes, Farkas János az intézetet átszervezte, de teljes körű politikai tisztogatást nem hajtott végre. Ezzel a pártközpont és az akadémiai irányítás üzenetét valósították meg: mód van az empirikus társadalomkutatás és a reformkommunista elit együttélésére, sőt bizonyos stratégiai partnerség is kialakítható. A politikai elit hajlandó volt a diszciplína támogatására, mert adatokra volt szüksége, és felismerte, hogy azok összegyűjtése és értelmezése szakmai feladat. Így viszonylag nagyvonalúan támogatták az ehhez szükséges szervezeti, intézményi és technikai eszközrendszer kiépítését. Ezzel egyidejűleg ideológia-, sőt teóriamentessé kívánták tenni a kutatásokat. Legalábbis hallani sem akartak a társadalmi átalakulás, a modernizáció alapvető stratégiai dilemmáiról, s ezen belül a magyar modell beillesztéséről valamilyen nemzetközi sorba.⁹

Eddig a fordulópontig az akadémiai szociológiai kutatás lényegében magát a diszciplínát jelentette. A szakterületen működni kezdtek ugyan pártintézmények is (Társadalomtudományi Intézet, Párt-, később Politikai Főiskola), és az ELTE-n is beindul a szociológiai szakképzés és kutatás, de a szociológia hazai közéleti rangja és nemzetközi kapcsolathálója ekkor még egyértelműen az akadémiai intézethez kapcsolódott.¹⁰

8 Kulcsár Kálmán jogszociológus, aki ezt megelőzően akadémiai jogászkatatóként nagy monográfiát írt a szociológiai gondolkodás nemzetközi történetéről. (*A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, 1966.)

9 Hegedüs András rövid értékelése sokat elárul arról, hogyan tekintett utódjára. „Az intézet már más jellegű lett: szervezetiileg tagolódott, bürokratikus, alá- és fölérendeltségekkel dolgozó, fegyelmezett akadémiai szervezetté vált.” Szesztay András a következőket mondta: „Sajnálom, hogy a régi kutatócsoport élete véget ért. Én is elmondhatom – Bibó nyomán –, hogy a sírkövemre majdan felvéshetik: Élt 5 évet, 1963-tól 1968-ig. Amikor a csoport intézetté alakult, szigorodott a szellemi élet.” Márkus Mária így emlékezik a változásokra: „Nagyjából békén hagytak engem az új vezetők: a helyzetem mégis megváltozott. Úr keletkezett körülöttem, idegennek kezdtem magam érezni... 1969 után továbbra is dolgoztam, volt állásom, csináltam bizonyos kutatásokat magam is, és Hegedüssel is dolgoztunk tovább, de ezek »magánvállalkozások« voltak.” In Szántó: i. m. 176.

10 A képzéssel kapcsolatban Huszár Tibor így nyilatkozott Szántó Miklósnak 1986-ban (In Szántó: i. m. 272.): „A státuszom az egyetemen volt, de kikértek a Társadalomtudományi Intézethez, szerződéssel. Elindult először egy egyestendős tanfolyam, Szelényi Iván, Kulcsár Kálmán, Pataki Ferenc voltak a partnereim. Nagyon jó tanfolyam volt, a mai derékhad ezen indult el. (Kolosi Tamás, Gombár Csaba, Gazsó Ferenc, Kende László, Kovách Imre és mások.) Ezzel együtt fordulat történt a kutatási témában is. Ez a szociológia intézményesedésének korszaka, amikor a Társadalomtudományi Intézetben is kialakult a szociológiai

A kor nagy szociológiai elméleti vitája a társadalmi struktúra értelmezése és vizsgálati módjainak meghatározása körül bontakozott ki. A vita az 1970-es évekre vált a diszciplína központi kérdésévé, de az akadémiai kutatásban már az 1960-as években jelentkezett. A tudományszervezés nagy programokban, főirányokban gondolkozott, s amikor a társadalomstruktúra kutatását a Társadalomtudományi Intézetbe telepítették, lényegében az 1968-as önálló véleménynyilvánítást büntették. Túlságosan „problémás” volt az intézet ahhoz, hogy ideológiailag egy ilyen fontos kérdés elemzésének koordinálását rá lehetett volna bízni. Ez a döntés, mint ahogy az azt követő hasonlóké is, természetesen felfoghatók voltak a szakma diverzifikációjára irányuló lépésekként, de az akkori akadémiai kutatói közvélemény ezt elsősorban politikai büntetésként, a politikai privilégiumokkal rendelkező versenytársak előnyökkel való felruházásaként élte meg. Néhány kellemetlen politikai „incidens” tovább borzolta a csoport munkatársainak kedélyét. Kiemelkedik ezek közül 1969 tavaszán Szalai Sándor és Fúskás György vitája a szociológia funkciójáról és érvényességi területeiről.

A következő tizenöt évben majdnem minden nagy társadalomkutató programot a pártintézmény szervezett, így felszerelését, utazási lehetőségeit, adatfelvételi kereteit illetően az intézet fokozatosan lemaradt. Ugyanakkor a kedvező személyi kapcsolathálóból következően az akadémiai kutatás sem maradt ki ezekből a programokból. S mert ezek végrehajtására a párt ekkor jelentős erőforrásokat biztosított, még a részprogramok koordinátorai (így az akadémiai kutatás) is jól jártak. Az 1970-es évek elejének felülről kitalált politikai versenyhelyzet szakmai kooperációba nőtt át.¹¹

A tudománypolitikai légkör és a szociológusok működési feltételeinek jellemzésére idézzük az MTA 1973. októberi ankétján készült állásfoglalást, amelyben a kutatás és a gyakorlat alakulásának kapcsolatáról szólva kijelentik:

részleg, az ELTE-n pedig először tanszéki csoportként indult a munka, 2-3 év után lett önálló tanszék is.”

11 Néhány szerző, illetve téma megjelölésével emlékeztetünk a kor jellemző írásaira: Sükösd Mihály: Értelmiség a küszöbön; Rényi Péter: Sajátos vita a nemzedéki kérdésről; Heller Ágnes: A morál szociológiája; Hegedüs András–Márkus Mária: A munka humanizációja; Donáth Ferenc: Magyarország tavasza; Löcsei Pál: Mennyi az elvált a valóságban?; Erdei Ferenc: Történelmi lecke a tanyákról; Márkus István: Mi újság falun?; Erős László: A fiatalkori bűnözés; Szalai Sándor: A népességstatistikai gyűjtés és feldolgozás az USA-ban; Szabady Egon: Termékenység és népességfejlődés; Andorka Rudolf: Az értelmiség és mobilitás; Ferge Zsuzsa: A rétegződésről; Kemény István: A mobilitás társadalmi összefüggéseiről; az új gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatos vezetés-, illetve munkaszociológiai tananyagok kidolgozása (Hegedüs András, Nemes Ferenc, Földvári Tamás).

„Az új gazdasági rendszer kidolgozása során a társadalomirányítás széleskörűen és közvetlenül vonta be a kutatókat a társadalom fejlődése szempontjából döntő fontosságú kérdés megoldásába, amely a konkrét eredményen túl jelentős hatással volt a kutatás és a gyakorlat közötti kapcsolat fejlődésére is. A közgazdaság-tudomány, az állam- és jogtudomány, a szociológia művelőinek együttműködése a gazdaságpolitikusokkal, a gazdaságirányító szervek képviselőivel erősítette a kutatókban a valódi problémák iránti fogékonyságot és az irántuk megnyilvánuló bizalom növelte a kutatói bátorságot, a nehéz és kényes problémák megoldására irányuló készséget. Ugyanakkor az együttműködés a gazdaságirányítás képviselői számára is megkönnyítette a társadalmi igények pontosabb, a kutatás számára megfelelőbb formában történő megfogalmazását, a kutatással szemben támasztott igények konkrétabbá és reálisabbakká váltak. Hasonló módon serkentőleg hatott a kutatás és gyakorlat közötti kapcsolat erősítése a politikai vezetés és a kutatók közötti együttműködés, az ifjúságpolitikai határozat előkészítése során, valamint az oktatáspolitikai határozat kidolgozása alkalmával...

A különböző típusú társadalmi igények megfogalmazása különböző szervek, testületek és nem utolsósorban magának a kutatóhelynek, a kutató kollektívának a feladata. Ebből a szempontból, a kutatóhely oldaláról nézve a társadalmi igények megfogalmazódhatnak »kívülről«, vagy »belülről«.

Ha az utolsó néhány év gyakorlatát vizsgáljuk, a társadalmi igény megfogalmazódásának a következő főbb típusait különböztethetjük meg:

- a) A legfontosabb társadalmi igények párthatározatokban, állásfoglalásokban, ajánlásokban (kongresszus, Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Agitációs és Propaganda Bizottság), kormányhatározatokban fogalmazódnak meg.
- b) Állami szervek, intézmények, vállalatok által megfogalmazott igények, amelyeknek egy része (közgazdaság-tudomány, állam- és jogtudomány, szociológia) kutatási szerződések formájában rögzítődik.
- c) Akadémiai testület által megfogalmazott igények, amelyek a párt-, állami határozatok, törekvések figyelembevételével, tudományágak nemzetközi fejlődését szem előtt tartva, a tudomány fejlődésének belső igényei a kulturális és ideológiai igények számbavételével alakulnak ki.”¹²

A reformtechnológus-szakszociológus paktum jól sikerült. Az intézet jelentős része megtalálta a helyét az új struktúrában, és még a legkeményebb társadalom-

12 „A szociológia a politika felvonulási területe.” *Dokumentumok a hetvenes évek szociológiai életéről.* MTA SZKI, Budapest, 1990, 43–44.

kritikusok is elfogadták azt a professzionalizációs ugrást, ami ezekben az években a szakmában, és különösen az akadémiai intézetben végbement. Mindezt egy rövid időre tönkretenni látszott egy olyan külső politikai akció, amelynek az akadémiai vezetés fegyelmezett technikai végrehajtója, de nem kezdeményezője, sőt egy minimális szintig még fékezője vagy ellenfele is volt: ez a Budapesti Iskolával, vagyis a Lukács-tanítványokkal szemben foganatosított politikai retorziók sora, melyek a Filozófiai Intézetnél ugyan sokkal periférikusabban, de a szociológiát is érintették.

Az MTA Szociológiai Bizottsága számára Szalai Sándor adott szakvéleményt 1974 januárjában a szociológia magyarországi helyzetéről: „...a szociológia az utolsó fél évtized folyamán bizonyos népszerűsége telt szert Magyarországon. Sokkal többen tudnak létezéséről, arról hogy helye van – önálló helye – a társadalomtudományok között, s hogy szocializmust építő országunkban jobban szükség van rá, mint korábban. Sok szó esik róla a napisajtóban, a rádióban és televízióban, a folyóirat-irodalomban... Meg kell azonban mondani, hogy a szociológiának ez a népszerűsödése meglehetősen felszíni, s jó néhány vonatkozásban inkább csak arra alkalmas, hogy elfedjen szemünk előtt egy nagy fontosságú tény, nevezetesen azt, hogy a szociológiának tudományként való tényleges recepciója nálunk még csak meglehetősen hiányosan történt meg. Felsőoktatási rendszerünkben a szociológia úgyszólván sporadikus elhelyezkedésű. Szinte véletlenszerű, hogy milyen egyetemen vagy főiskolán, illetve annak milyen karán vagy szakán létezik, tanára, docense, szerződéses vagy alkalmi előadója van-e ott, kiknek számára kötelező, alternatív vagy szabad stb. Ezen a téren teljes a rendezetlenség, az ideiglenesség, a zűrzavar... Teljesen rendezetlen a szociológusi státuszok ügye. Pontosabban ilyen státuszok hivatalosan csak a főhivatású kutatóintézetekben és sporadikusan a felsőoktatásban vannak, de az igazgatásban, a termelésben az általános foglalkoztatottság keretében csak egészen kivételesen fordulnak elő... A szociológiának semmiféle hivatási, szakmai vagy átfogó tudományos szervezete, képviselte stb. jelenleg nincs. A Magyar Szociológiai Társaság létrehozására irányuló kezdeményezések eddig még nem jártak konkrét eredménnyel. ...A legrosszabb persze az, amikor nem a tudatlanság, hanem a tudatos szándék, hogy a tudományos szociológia mezében és szociológiai megalapozottság látszatát keltve propagáljanak olyan érdekeket vagy elgondolásokat, amelyek – teljesen függetlenül attól, hogy önmagukban véve legitimek vagy illegitimek – mindenképpen kívül esnek a tudományos szociológián, és csak megnehezítik annak helyzetét, ha forgalomba hozásuk annak terhére történik...”¹³

13 Uo. 65–67.

Ekkor távozik kényszerűen az intézetből Heller Ágnes, majd a Konrád György és Szelényi Iván által írott nagy hatású értelmiségyszociológiai munka elkészültével (belügyi akciók után) Szelényi Iván is kivándorol. Az intézeti közvélemény szinte egységesen az áldozatok oldalára áll. Vezető kutatók megkísérelnek az Akadémián a döntéssel szemben érveket felvonultatni. De szó sincs olyan kollektív akciókról, mint amilyenek 1968-ban zajlottak az intézetben. Sokkal inkább az egyéni, illetve intézményi pozíciók megerősítése folyt, amelyet olyan értékelések is segítettek, mint amelyet Eörsi Gyula akadémikus készített 1974-ben.¹⁴

14 „A magyar szociológia utóbbi öt évének eredményeiből – tekintettel a magyar szociológia kiindulási szintjére, fejlődésének nehézségeire – különösképpen az alábbiakat emeljük ki. A társadalmi struktúrát érintő kutatások igen differenciáltak és eltérő szintűek (egyesek erősen problematikusak), s nem csupán hozzájárultak a probléma elméleti tisztázásához, egyes rétegeképző tényezők felismeréséhez, hanem megkezdtek a társadalmi rétegek közötti áthatásokban megmutatkozó mechanizmusok jelentőségének feltárását is (említésre méltók ebből a szempontból pl. az iskola és a társadalom viszonyát érintő kutatások eddigi eredményei). A társadalom egyes rétegeinek életmódját meghatározó tényezők empirikus megközelítésével eljutottak a kutatások az életmód elméleti problémáinak felismeréséig, az életmód-kondicionáló társadalmi tényezők feltárásáig. Előtérbe került annak a problémának a megközelítése, hogy hogyan befolyásolja az életmód a szabadidő eltöltését, ebből adódóan hogyan kondicionálja az egyes művészeti termékekhez, tanuláshoz stb. való viszonyt, hogyan befolyásolja a család társadalmi helyzetét és belső jelenségeit. Az egyes társadalmi osztályokat, rétegeket tekintve pedig jelentős kutatások zajlottak le a munkásosztály belső tagozódásával, a munkássá válás folyamatával, a munkásosztály társadalmi helyzetével kapcsolatos egyes problémák feltárására, valamint az értelmiség mint réteg általános jellemzőinek, egyes értelmiségi foglalkozások társadalmi összefüggéseinek és a vidéki értelmiség helyzetének megismerésére vonatkozóan. A társadalmi mobilitással kapcsolatban végzett szociológiai és demográfiai kutatások eredményei pedig ma már megbízható képet adnak ennek a magyar társadalmat oly nagymértékben jellemző jelenségnek az alakulásáról, társadalmi összefüggéseiről és következményeiről. A szervezetszociológia – egyre inkább kiteljesedő elméleti és elmélettörténeti megalapozáson túl – eljutott a szervezetnek a társadalmi környezettel való együttes vizsgálatáig, a szervezeti jelenségek külső összetevőinek felismeréséig... A szociológiát is érintő, ideológiai szintűvé vált problémák egyik lényeges tényezője, hogy egyesek kispolgári anarchista vagy »újbaloldali« politikai törekvéseiket szociológiai érveléssel (semmiképpen sem valóságos kutatási eredményekkel) kísérelték meg alátámasztani, és ezzel ezekre a törekvésekre a szociológia »pecsétjét« ráütni. Az ún. »kritikai szociológiát« tehát ilyen ellenzéki politikai törekvések hitelesebbé tételére használták fel, diszkreditálva így a szociológiában – mint minden társadalomtudományban – természetesen bennrejlő kritikai elemet is. Nem hihetjük természetesen, hogy a szociológia tevékenységi köre és funkciója körüli viták egyszer s mindenkorra lezárultak...» (Szántó: i. m. 272.)

Tudományos kutatások és eredmények az 1970–80-as években

Az akadémiai kutatások ebben az időszakban nagy adatfelvételekre és ideologikusan nem megvádolható, de teoretikusan kezelhető részeredmények szintézisére összpontosítottak. Megjelent a rendszerszemlélet, felértékelődött a szervezetkutatás, az életmódvizsgálatokból előtérbe került a családkutatás. Szintetikus, összefoglaló monográfia készült a hazai életmód történeti mintáiról és kulturális beágyazódásáról (Losonczy Ágnes). Nagy faluvizsgálatok készültek, a tudomány- és az iparszociológia határterületén fontos innovációs vizsgálatok indultak. Cseh-Szombathy László meghonosította a váláskutatást. A munkák egyre közvetlenebbül kapcsolódnak az akkori reformfolyamatokhoz. A kor család- és népességgpolitikájának tervezésében, a „gazdasági mechanizmus” hatásainak elemzésében, az agrár- és a tudománypolitikában a kor pártreformerei közvetlenül is rendeltek meg kutatásokat, illetve építettek az akadémiai intézet eredményeire.

A diszciplína intézményesedésének második szakaszában, az 1960-as évek legvégén jött létre az MSZMP Társadalomtudományi Intézete és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, valamint szervezetten is megkezdődtek a munkák a különböző politikai és társadalmi szervezetek (párt-, KISZ-, szakszervezetek, szövetkezetek stb.) kutatóhelyein, döntés-előkészítő háttérintézményeiben. Az 1970-es évek elején szociológiai kutatások kezdődtek különböző minisztériumi ágazati intézetekben (oktatási, kulturális, agrár- és iparszervezési profilokban), és megjelentek az első jelentősebb vállalati szociológiai laboratóriumok, részlegek is. Körülbelül erre az időre datálható a szociológia egyetemi oktatásának megindítása is.

Az intézményesedés utolsó szakaszát az 1970–80-as évek fordulójára tehetjük: 1978-ban megalakult a szakma tudományos egyesülete, a Magyar Szociológiai Társaság, amelynek létrejöttéért Szalai Sándor másfél évtizeden át következetesen harcolt. Elkezdődött a szociológiai tanszékek kiépítése a vidéki egyetemeken, a felsőoktatás nem társadalomkutatókat képező szervezeteiben is. A szociológia – a politikai gazdaságtanhoz és a filozófiához hasonlóan – fokozatosan szerves elemévé vált az egyetemi-főiskolai képzés társadalomismereti programjának.

A magyar szociológia nemzetközi pozícióit ebben az időszakban tovább erősítette, hogy az összehasonlító vizsgálatok divatja tovább tartott. Nagyobb ívű általánosításokra ugyanakkor ezekben a munkákban csak ritkán bukkanhatunk: a kutatások szervező gárdái legtöbbször beérték azzal, hogy eredeti hipotéziseiket hozzáférhető terepük mellett még más, eltérő közegben is megvizsgálták.

Következésképpen a kutatásvezetőknek többnyire adatszállítókra volt szükségük. Az ilyen vizsgálatoknak két válfaja alakult ki. Ha a kutatás vezetője nemzetközileg is ismert kutató volt, és/vagy kellő központi pénzügyi fedezet állt rendelkezésre a projekt számára, akkor a bedolgozók – s köztük a kelet-európaiak – koncepcionális közreműködésre alig számíthattak. Ha azonban e két faktor valamelyike nyilvánvalóan hiányzott, a közreműködésért cserébe nagyobb önálló munkára, markánsabb intellektuális teljesítmény bemutatására is mód kínálkozott. S miután ebben az évtizedben leginkább csak két szocialista ország: Lengyelország és Magyarország engedélyezte empirikus adatok kijuttatását a nyugati partnerekhez, a magyar kutatás esélyei még jobbak lettek. Ezekben a csereüzletekben eredetileg a lengyel társadalomkutatás volt a hagyományos kelet-európai partner. A fokozódó politikai krízis és a lengyel tudomány elszegényedése az 1980-as években a magyar kutatást egyre jobb, végül csaknem monopolhelyzetbe hozta. Az egyes intézetekben vagy kutatási teameknél jelentkező, már-már „túlkínálatnak” nevezhető helyzetet végül a komparatív vizsgálatok terén beköszöntött pangás állította be a kíváncsúnak tartott mértékre. Az egész folyamat rendkívüli haszonnal járt a hazai kutatás tájékozottsága, módszertani kultúrája és „profizmusa” szempontjából.

A politikai elit a változásokat és a társadalmi modernizációt támogató részecselekvési ideológiát és felhasználható társadalmi ismereteket keresett. A hagyományos társadalomtudományok ennek szolgáltatására nem voltak felkészülve, az államszocializmus addigi hivatásos ideológusai és a klasszikus marxizmus képviselői nagyjából képtelenek voltak a szükségleteknek megfelelni. A közgazdászok egyes csoportjai már közreműködtek a változások előkészítésében. Segítségük önmagában azonban csak a maguk szakterületére vonatkozott, így a szociológia a maga szaktudományi programjából következő 'szociotechnikai, döntés-előkészítő, s talán kissé ambiciózus társadalomoptimalizációs programjával természetes szövetségesnek tűnt. Ezenkívül a társadalom érzékenyebb csoportjainak, így az értelmiségnek szüksége volt egy olyan kifejezőmódra, amelyben meg tudta fogalmazni az új helyzetben észlelt problémáit, s a szociológia itt is szerephez juthatott.

Az intézet ezekben az években folyamatosan kereste azt a nagy témát, központi elméletet vagy programpontot, amely köré a munkák jelentős részét rendezni lehetne. A kor kelet-európai szociológiája kereste azt a nyelvet, amelyen a nagy átalakulási folyamatok teoretikusan megragadhatók, s az intézet az 1970–80-as évek fordulóján kulcsszerepet játszott a modernizáció koncepciójának alkalmazásával, illetve importálásával.

1983-tól Cseh-Szombathy László került az intézet élére, miután Kulcsár Kálmánt az MTA főtitkárhelyettesévé választották, s őt Makó Csaba követte

1988-tól 1990-ig. Az 1980-as években három új nagy kutatási téma került az intézeti kutatások homlokterébe.

Az egyik a már említett modernizációs vita, amely nemcsak nyelvet adott a következő néhány évtized magyar társadalomkutatásának, hanem az adott politikai erőterben fontos szerepet játszott a szakma professzionalizációs mintáinak kialakításában is.

A másik nagy intézeti innováció a szociálpolitika koncepciójának megjelenítése volt. Ebben az intézeten belül és kívül egyaránt Ferge Zsuzsa játszott meghatározó szerepet. E programnak a szociológia számára praktikus következményei is voltak. A terepet és a lehetséges kötődéseket kétségtelenül drámaian szűkítve, de megeremtettek a szakma számára egyfajta alkalmazói piacot, és megfogalmazódott, hogy ugyanúgy létezhet a szociológia és a szociálpolitika is, ahogy létezik gazdaságkutatás és gazdaságpolitika, demográfia és népességgpolitika. Miután Ferge Zsuzsa tanszéket alapított az ELTE-n, az intézettel való kapcsolatai fokozatosan meglazultak, majd később formailag is megszűntek. Ezzel az akadémiai kutatás lekerült a szociálpolitika legfontosabb hazai műhelyeinek listájáról.

A harmadik az életminőség kutatása volt, amely Hankiss Elemér intézethez kerülését követően vette kezdetét. Az akkor létrejövő munkacsoport (Manchin Róbert, Füstös László, Szokolczai Árpád és mások) nagy nemzetközi felvételek rendszeréhez csatlakozva, azok eszközeit Magyarországon adaptálva méréssel próbálkozott olyan területeken, amelyeket eddig kizárólag a minőségi szociológia érvényességi zónájába soroltak. Az életminőség-kutatások így szűkebb területüktől függetlenül szélesebben is hatottak a társadalmi méréssel kapcsolatos hazai gondolkodásra.

Az intézet története szempontjából igen fontos szerepet játszott a szakmán belüli erőközpontok mozgása. Az 1970-es évek legelején a pártközpont – a szemében rebellis intézettel szemben – megerősítette és a szakma szervezeti központjává tette meg saját kutatóhelyét, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetet. Ez az intézet aztán nemzetközileg is jegyzett szakmai műhellyé fejlődött, s forráselosztó helyzetéből következően (struktúrafejlesztések, agit-prop kutatások stb.) a diszciplína koordinálása is ide került át.

A korszak másik döntő fordulópontja, hogy megindul a szociológia egyetemi oktatása, de elsősorban mint ideológiai tantárgy. Az így kialakuló egyetemi szociológiaoktatás-hálózat felépítésében, majd szakmai továbbképzésében és koordinálásában az ELTE Szociológiai Intézetének jutott meghatározó szerep. Erre az időre az intézet már egyáltalán nem a szakma központja. Szellemi profilját akkori vezető kutatóinak szellemi érdeklődése vagy az éppen esedékes tudománypolitikai ötletek valamelyike határozza meg. Ennek ellenére a szétváló

kutatási csomópontok, a markánsabb szakszociológiai műhelyek meghatározó módon az intézeti kollégák szakmai érdeklődéséből következtek. A pártintézményekben valamivel több politikai jellegű anyag készült, az egyetemen – ha lassan és kis számban is – megjelentek az érdeklődő hallgatók, mégsem vált szét ekkor még a három kutatási szektor feladatköre, működési módja és a kutatók életstílusa.

Függőségek

Az 1960-as évek kutatógenerációja önálló publikációs csatornák híján a közlemények zömét nem a nem tudományos fórumokon – általános értelmiségi vagy irodalmi sajtó –, hanem szaklapokban kívánta elhelyezni. A társdiszciplínák folyóiratai, teljesen érthetően, szerkesztési politikájukkal saját diszciplínájuk pillanatnyi uralkodó irányait (vagy csak divatait) kutatási területük határovezeteiben is követni akarták. Bizonyos mértékű alkalmazkodás így kikerülhetetlen volt (ld. Kemény István, Závada Pál, Zsille Zoltán kutatásait). Az 1970-es évek közepétől – részben a szakmai intézmények kiépülésének folyamatában, részben a tudatosan meghirdetett „szakszerűség és tudományosság” programjának eredményeként – ez a funkcionális függőség – legalábbis három kitüntetett dimenzióban a közgazdaságtanhoz, a szociálpszichológiához és a filozófiához viszonyítva – a felszínen megjelenő kutatási programokban csökkent.

Ebben az időben egyre lényegesebb eszközzé vált a statisztika, illetve a matematikai statisztika, valamint az ún. puha módszerek, mint például az oral history. Ezek alkalmazása olyannyira fontossá vált, hogy a szakma egy része szakmódszertani előrelépésen szinte kizárólag ezeknek a technikáknak az alkalmazását értette. A szociológia – mint elmélet és mint analitikus módszer – kezdettől fogva összekapcsolódott egyfajta szélesebb önvizsgálattal és a társadalmi (vagy akár a szűkebben vett egyéni emberi) létezés kritikai megközelítésével, s ezek az elemek tulajdonképpen nem küszöbölődtek ki a szociológiából az intézményesedés érettebb fázisaiban sem. Az intézetben viszont mindvégig olyan fontos maradt az új eljárások alkalmazása, hogy ma is önálló műhelye van a módszertani munkáknak (Füstös László).

A szociológiában a válságtudat a kezdeti sajátos érzékenységből, a szociológusok nem egységes tudományképéből és egyfajta széles körben használt válságlexikából következően belső meghatározottságú volt. Feltűnő, hogy az 1960-as évek nyugat-európai szociológiájában oly markánsan megjelenő, s szinte önálló műfajjá vált érzelmi ismeretelmélet egy az akkorinál mélyebb és átfogóbb társadalmi (és kutatásszervezési) átrendeződésnél csírákban is alig látható.

A nagyfokú funkcionális függőség a diszciplínán belül természetesen alacsonyabb szintű problémaszpecializáltságot jelent. Az állandósult technikák és szimbólumrendszerek megnövelték a felhasználható kezelési módoknak a kutatási területek és a témák közötti mozgását, vándorlását is.

Társadalmi krízis és a szakma politikája

Az 1988–90-es újrarendeződést követően a magyar társadalomkutatás belső krízise hirtelen több vonatkozásban is láthatóvá vált. Kérdőjelek merültek fel az idesorolható szakmák belső szerkezetében, s használt módszereit, megszokott megközelítéseit, kutatási időtávjait az addigiaktól alapvetően eltérő társadalmi környezetben kellett újrazivsgálni. Különbféle irányzatai addig a hatalomhoz viszonyítva, azt szolgálva, változtatni próbálva vagy azt támadva definiálták magukat, tehát újra kellett értelmezni a társadalomkutatás addigi önmeghatározásait is.

Megváltozott a társadalomkutatás intézményesedését meghatározó külső tér, mások lettek a nemzetközi kapcsolatháló kulcselemei, valamint újrarendeződött a társadalomkutatás (mindenekelőtt a szociológia) és az értelmiségi közélet társadalomértékelési nyelvének viszonya. A szociológia elvesztette különleges helyét az értelmiségi vitákban, és a társadalomátalakítás kitüntetett segédcsapataként sem definiálhatta magát.

Az 1980-as évek végére életútjuk, kapcsolati hálójuk (valamint baráti körük és talán civil pártválasztásaik) különbözősége ellenére a korábban szemben álló csoportok a szakmai produkció nyelvezete, megközelítésmódja tekintetében erősen közelítettek egymáshoz. A szakmához csatlakozó következő nemzedék tudomány- és politikafelfogása már jóval differenciáltabb. Az ekkor pályára lépők szemében már jobban elkülönültek a kutatói, politikai és közéleti szerepek. Azok a fiatal szociológusok, akik 1988–1990-ben aktívan politizáltak, nagyrészt hivatásos politikussá váltak, és tudatosan adták fel kutatói pályájukat.

Az 1980-as évek végére elvben új tudománypolitikai helyzet állt elő: megszűntek azok a politikai keretek, amelyek addig a szakmát koordináló intézmények formális befolyását biztosították. A társadalomtudomány a politika számára nyílt versenyszférává vált. Az intézet előtt ekkor elvben lehetőség adódott korábbi súlya visszaszerzésére, ám az 1970–80-as évek formális koordinatív intézményeinek intellektuális súlya és befolyása is megerősödött. Mindeközben az intézet belső szellemi szerkezete, az abban kialakuló diskurzus jellege első osztályú szakmai teljesítményei ellenére a fent jelzett akadémiai sztereotípiákra hasonlított, így versenyképessége romlott. A kutatók egy része – kiútként – szeret-

te volna, ha az intézet az induló PhD-képzés központjává válik, mások a rendszerváltás erőterében a kritikai szociológia korának eljövételét érezték, megint mások elsősorban a különböző szakszociológiákhoz érezték magukat közel. Az életstílusbeli, világnézeti és személyi esetlegességek együttese ebben a helyzetben a korábbi szervezeti kereteket is szétrobbantotta.

1990-től Gyekiczky Tamás vezetése alatt még továbbra is egységes intézményi keretek között folyt a munka, de 1991 szeptemberében kettévált az intézet. A H. Sas Judit vezette Szociológiai Intézet mellett megalakult a Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja Tamás Pál irányításával. A két intézet helyzete gyorsan stabilizálódott, és nagyobb problémák nélkül simult bele a szakma alapvetően már pluralista rendszerébe. A Szociológiai Intézetben az elkülönülés éveiben több vezetőváltás is végbement: H. Sas Juditot bő egy évig Losonczy Ágnes követte a vezetői székben, majd 1992 októberétől 1996 februárjáig Kemény István volt az igazgató. Őt 1998 végéig Hankiss Elemér váltotta fel. Az MTA 1997-ben megindított konszolidációs programja azonban a két intézet újraegyesítését hozta magával, erre hivatalosan 1998 júliusában került sor. Az egyesített intézet élére Tamás Pál került.

A tudománypolitika magasabb szféráiban lezajlottak azok a csaták, amelyek eredményeként a tudományos képzést az egyetemekre irányították, majd bizonyos tudománypolitikai funkciók visszakerültek az Akadémiára. A szakma zavartalan működését az intézményhálózatnál fontosabbnak bizonyuló és a szervezeti kötődésektől sok vonatkozásban elszakadó személyi kapcsolathálók biztosították. Ebben a helyzetben alapvetően megváltoztak az akadémiai kutatás helyével kapcsolatos kérdésfeltevések, s fontosakká váltak a funkcionális problémák is, például hogy milyen különbözzön az akadémiai kutatás az egyetemitől.

Az egyetemi képzésbe – az óraadáson túl – a budapesti egyetemeken az akadémiai kutatóknak általában nem sikerült bekapcsolódniuk. A vidéki egyetemek elsősorban a már kipróbált kurzusokat szerették volna alkalmazni, s ezeket elsősorban a már működő programokból kívánták átvenni. Ebben a szociológiai oktatási „iparban” az akadémiai kutatóknak, egyes periférikus vidéki központokat leszámítva, nem volt valóban komoly pozíciójuk. A különböző posztgraduális formákban a lehetőségek mindenütt jobbnak bizonyultak, bár a diploma utáni fokozatot mindenütt kis létszámú oktatási rendszeren belül lehetett megszerezni.

A szereplehetőségek beszűkültek vagy átalakultak az alkalmazott kutatásban is. Míg az 1980–90-es évek fordulóján az akadémiai kutatásokban jórészt az esettanulmány, a történeti vagy intenzív eljárások váltak központi módszerekké, a gyakorlati életet áttekintő kutatásokat (survey-eket) és gyors politikai jellegű (policy-) tanácsadást várt most már valódi piacon, az adott feladatokra szerveződött vállalkozásokban. Az akadémiai kutatásnak nincs survey-szervezési kapaci-

tása, s általános működésmódjából következően – melyet a lassúság és nem a célratoróség jellemez – nem tud igazán versenyezni ebben a szférában. Az intézet munkatársai vállalatok ideiglenes megbízottjaiként mégis végeztek és végeznek ilyen típusú (hatékony és jól megfizetett) munkát.

Az intézet igen kiterjedt folyóirat-kiadói tevékenységet folytatott fennállása folyamán. A legfontosabbak szakmai sorozatok: *Kultúra és Közösség, Módszertani Füzetek, Szociálpolitikai Értesítő, Szociológia, Társadalomkutatás, Társadalomtudományi Info, TEMPUS Évkönyv*, valamint a *World Futures*.

Az akadémiai kutatásokat az 1990-es évektől újból a műhelymunka jellemzi, s ez a struktúrában is kifejeződik. Széles tematikai profiljának megőrzése mellett az erőforrásait és empirikus projektjeit néhány nagy és a magyar társadalomfejlődés szempontjából különösen fontosnak tűnő jelentős témára összpontosítja, amelyek a következők: a szegénység újratermelődése és a leszakadás forгатókönyvei; a hazai roma csoportok integrálása a társadalomba; a non-profit szektor működése; a kultúra forgalmazásának mechanizmusai; az értékek változásai; az egészségügy helyzete; identitásproblémák; a nemzeti innovációs rendszer rekonstrukciója; a környezetvédelem és a gazdaság kapcsolata.

A műhelyek rugalmas hálózatában a témák több szervezeti egységhez is átváltak és a munkákba a korábbiaknál aktívabban sikerült közgazdászokat, politológusokat és mérnököket is bekapcsolni.

Illúzióknak bizonyultak azok a feltételezések, melyek szerint az 1990-es évek elején gyors ütemben növekedő szegénység csak ideiglenes jelenség. Most már tudjuk, hogy a szegénység hosszabb távon tartósan eleme marad a magyar társadalom átalakulásának. A legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban, hogy kialakul-e ebben a társadalmi környezetben egy olyan leszakadó réteg (underclass), amely újratermeli magát, és amelynek kapcsolatai a társadalom más részével tartósan meglazulnak. Végleges válasz nincs, de a különböző területeken jelentkező munkaközi eredmények a kizárás vagy a leszakadás tartósságát valószínűsítik. Ehhez a területhez tartoztak a dolgozó szegényeket (Szalai Júlia), a nemek társadalmi szerepét (Neményi Mária), valamint az idős-, illetve gyermekellátás fejlesztését és az egészségpolitikát (Losonczy Ágnes, Hanák Katalin) vizsgáló projektek.

A Szociológiai Intézet évek óta a hazai szociológiai fogantatású roma kutatások központi műhelye, ezért a romológiában kirajzolódó változások közvetlenül is érintik. Az utóbbi években ezekben a munkákban jelentős módszertani és kutatásfilozófiai átalakulás ment végbe. A hagyományos munkák részben rétegződési adatokat gyűjtöttek, részben esettanulmányyszerűen roma közösségek működését írták le, illetve egyes romák életét is meghatározó szociálpolitikai intézkedések (intézményi megoldások) hatását elemezték (Kemény István, Havas Gábor, Szalai Júlia, Neményi Mária). Új szemléletmódot hozott, hogy kulturá-

lis antropológusok egy egész fiatal nemzedéke jelent meg, amely a roma közösségek értékvilágát belülről kívánja megérteni. Beindultak, sőt már eredményekre is vezettek azok a munkák, amelyek a roma csoportok kulturális sajátosságait a munka világában akarják megragadni (ez az irány különösen fontos az integrációs erőfeszítések hatásfokának javítására). Megjelentek, bár az intézet vonzáskörében még csak esetlegesen azok a munkák, amelyek a roma problematika belső szerkezetének felrajzolásában meghatározó szerepet szeretnének adni a roma közösségek világképének. S végül elindulnak (először az egészségügyben, de a tervek szerint más területeken is) a cigány–magyar összehasonlító kutatások is. A részben az MTA Kisebbségkutató Műhellyel együtt folytatott vizsgálatok megkísérelnek a határokon túli, Kárpát-medencei cigányság kérdéskörével is foglalkozni.

A non-profit szektor kutatásában (Széman Zsuzsa, Kárpáti Zoltán, Gáthy Vera) három kiemelt kérdést vizsgáltak: az állam és a non-profit szektor viszonyának elemzésével azokat a területeket, amelyeken a korábbi állami szolgáltatások leépülése kikényszerítette a társadalmi önszerveződés valamilyen formáját; a non-profit jóléti szektort, amely jelentős tőkéket és szervezeti erőket mozgató ipárrá válik; a nemzetközi intézményi diffúzió példáit, a nagy nemzetközi jóléti szervezetek (egyházi és nem egyházi) hazai megjelenésével összefüggésben.

A kultúrakutatásból kifejlődő munkák a hagyományos kultúraközvetítői réteg és intézmények elemzésén túl két irányba mutatnak. Egyfelől felértékelődött a kultúra szerepe a társadalmi kohézió biztosításában. A kohéziós szükséglet a rendszerváltásból következő társadalmi szakadások szaporodásával nagymértékben megnőtt, ugyanakkor a társadalmi integrációra felhasználható állami erőforrások összezsugorodásával a probléma különösen aktuálissá vált. Másfelől, az információs vagy tudásalapú társadalom kialakulása újrafogalmazza a különböző tudástípusok szerepét a kultúra rendszerében. A tapasztalati tudás felértékelődése még a csúcstechnológiai szektorokban is átértékeli a hagyományos kultúrából származó erőforrások szerepét és az integráció ellenpólusaként a társadalmi kirekesztés fontos eszközévé válik. A szimbólumok használatáról (Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor), a művelődésszervezők pályaképéről és médiahasználati szokásairól, valamint a mecenatúra és szponzoráció működésmódjáról szóló vizsgálatok sorolhatók ide (Antalóczy Tímea, Hidy Péter, Tibori Tímea, Vitányi Iván).

A nemzeti innovációs rendszer több irányból folyó, gazdaságsszociológiai és tudománysszociológiai vizsgálata középpontjába a multinacionális vállalatok hazai szerepköre került. A munkák három irányban folynak és már eddig is komoly eredményekre vezettek. Az első kutatási irány az északnyugat-dunántúli, csúcstechnológiákkal dolgozó multinacionális telephelyek helyzetét elemzi az innováció és a kutatásfejlesztés szempontjából. A második kutatási irány az ide

települő multinacionális vállalatok és a hazai állami fenntartású kutatási és fejlesztési (K+F) hálózat, valamint a megvásárolt korábbi magyar vállalattól átörökölt kapcsolatokat vizsgálja. A kapcsolatok csekély volta és az ipari megrendelők táborának összezsugorodása az állami alapítású K+F-hálózat fenntartásában strukturális problémákat okoz hosszabb és rövidebb távon egyaránt. A harmadik irány a magyar társadalom technika- és tudományképe. A vizsgálatokból kiderül, hogy a magyar közvéleményben a tudomány és a technológia, valamint azok fejlesztésére és a tudásgyarapításra irányuló tevékenységek presztízse igen magas (Makó Csaba, Rozgonyi Tamás, Tamás Pál).

A környezetpolitika kutatásában a munkák egyfelől a gazdaság és a környezet kapcsolatrendszerének vizsgálatában, másfelől például az 1999-es év nagy környezeti témája, az árvíz kutatásában hoztak újabb eredményeket.

Hazai és nemzetközi kapcsolatok

Az intézet felsőoktatási kapcsolatai részben az 1980-as évekből származnak, az 1990-es évek végére azonban fontos új hangsúlyok is jelentkeztek. A kurzusmunka a budapesti és a Budapest környéki egyetemeken tovább folyik, s bővültek az intézet kapcsolatai a vidéki egyetemekkel és főiskolákkal mind az egyetemi oktatás, mind a posztgraduális képzés terén. Az Országos Akkreditációs Bizottságban folyamatos az intézet képviselete. A vezető kutatók fele rendszerezen oktat, öt kutatónak van Széchenyi professzori ösztöndíja.

A személyi vonatkozásokon túl a nemzetközi kapcsolatok szervezettek és folyamatosak Pozsonnyal, Kolozsvárral és a Székelyföldön. Az ezeken a helyeken beinduló magyar társadalomtudományi képzés erősítését fontos és kiemelt feladatnak tartja az intézet. A részvétel a „Budapesti Szociológiai PhD Iskola” irányításában formálisan megmaradt, de az abban részt vevő egyetemek egyre inkább maguk keresik a kíváncsok doktoranduszképzési formákat, így az integratív iskola jelentősége csökken. Az eddigi Trans-European Mobility Programme for University Studies (TEMPUS) formákban zajló együttműködés a magyar egyetemekkel és a külföldi partnerekkel folytatódik – de most már első-sorban az EU K+F programjainak keretében.

Az oktatással fenntartott kapcsolatháló sikeressége mellett az intézetben egyre világosabban jelentkezik egy strukturális alapprobléma. A budapesti egyetemek szociológiai tanszékeinek oktatólétszáma igen magas. Ennek eredményeként – legalábbis a nagy egyetemek esetében – a graduális képzésből az intézet nagymértékben kiszorul, és kiváló szakértők is csak a posztgraduális és kiegészítő programokba nyernek bebocsátást. Félő a jövőt tekintve, hogy (bár számos

területen az intézet munkatársai a terület vezető szakértői) az új egyetemi rendszer csak ott és annyiban engedi majd be az intézet kutatóit az oktatásba, ahol ezzel saját oktató-hallgató arányait nem veszélyezteti.

Személyi kapcsolatokkal, közös projektekkel és kiadványokkal az intézet alapítása óta kiterjedt nemzetközi kapcsolatokat folytat szinte valamennyi európai állammal, a legtöbb posztszovjet államalakulattal és többek között az USA, Kanada, Izrael, Japán, Kína és India számos egyetemével és kutatóhelyével.

Ma is részt vesz az intézet pl. az UNESCO Managing of Social Transformation (UNESCO MOST) programjaiban és *A rendszerváltás hosszú távú kockázatainak elviselése* című projektjében. Számos európai kultúrakutató szervezettel folyamatos az együttműködés.¹⁵ Az ázsiai kutatóintézetekkel fenntartott kutatási kapcsolat lényegében négy országra: Japánra, Kínára, Indiára és Izraelre összpontosul.¹⁶

Különböző EU-struktúrákba épülnek be elsősorban az öregség témájával foglalkozó közös projektek (pl. COST A13, MOBILITATA, EGILTED). Bilaterális formákban e területen az intézet Nagy-Britanniával is együttműködik. Akadémiai bilaterális együttműködési projektek futnak a Lengyel Tudományos Akadémia Szociológiai és Filozófia Intézetével (Varsó), valamint az orosz akadémia (RTA) Szociológiai Intézetével (Moszkva). Közös kötet előmunkálatai indultak moszkvai kutatókkal, és több közös pályázat is született.

Az intézet nemzetközi együttműködéseinek fontos részét képezik a szomszéd országok kisebbségi magyar társadalomkutatási műhelyeivel kiépített kapcsolatok, amelyek nagyobb része az MTA Kisebbségkutató Műhely programjába is betagozódik. Közös pályázatokban, projektek előkészítésében itt a legszorosabb a kapcsolat a csíkszeredai KAM-mal és a dunaszerdahelyi Márai Sándor Alapítvánnyal, de számos közös rendezvény zajlott a kolozsvári Max Weber és Pro Scientia Transylvanica Alapítvánnyal is.

15 A CIRCLE-lel és az ELRA-val. A brit kutatószervezetek közül közös projekt előkészítése folyt az University of Glasgow Business Schoollal, az angliai Polytechnic Universityvel, valamint a Cambridgei Egyetemmel, és lazább együttműködés formájában több más tanszékkal. A német kutatóhálózatból közös projektek épültek fel a bonni GESIS-sel, a berlini WZB-vel és több berlini egyetemmel, az Odera menti frankfurti Viadrina Egyetemmel, a karlsruhei ITAS-sal. A francia kapcsolatok elsősorban a Centre National des Recherches Scientifiques (CNRS-) munkacsoportokkal – Université de Paris – jelentősek. A többi európai kapcsolat közül kiemelendők a finn és holland relációk (Tampere, Helsinki, Utrecht, Groningen, Amszterdam).

16 Közös japán munkák közül a szociálpolitikai területen tovább folyt az Oszakai Egyetemmel a japán alapítvány grantjét használva. Japán-kelet-európai részprojektben is részt vesz az intézet munkaszociológiai témában (University of Hitotsubashi – Institute of Economic Research – Tokió). Tovább folyik az együttműködés a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Kelet-Európa Kutatóintézetével *A transzformáció konfliktusai Kelet-Európában és Kínában* című monográfia ügyében.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

- Atommagkutató Intézet (Kovách Ádám)
Állatorvos-tudományi Kutatóintézet (Mészáros János)
Balatoni Limnológiai Kutatóintézet (Heródek Sándor–Elekes Károly)
Csillagászati Kutatóintézet (Balázs Lajos)
Filozófiai Intézet (Horváth Pál)
Földtudományi Kutatóközpont (Marosi Sándor–Póka Teréz–Verő József)
Irodalomtudományi Intézet (Bodnár György)
Jogtudományi Intézet (Péteri Zoltán)
Kémiai Kutatóközpont (Vinkler Péter–Szépvölgyi János–Tétényi Pál)
Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet (Szabó Dezső)
Közgazdaságtudományi Kutatóközpont (Kovács János Mátyás–Koltay Jenő–
Ványai Judit)
Központi Fizikai Kutatóintézet (Bartha László–Gadó János–Gyulai József–
Janszky József–Jéki László–Lukács József–Szabó György–Tompai Kálmán–
Vértesy Gábor)
Mezőgazdasági Kutatóintézet (Veisz Ottó)
Művészettörténeti Kutatóintézet (Tímár Árpád)
Néprajzi Kutatóintézet (Flórián Márta–Paládi-Kovács Attila)
Növényvédelmi Kutatóintézet (Gáborjányi Richard)
Nyelvtudományi Intézet (Kiss Lajos)
Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet (Borhidi Attila–Galántai Miklós)
Politikai Tudományok Intézete (Balogh István)
Pszichológiai Kutatóintézet (László János)
Régészeti Intézet (Török László)
Regionális Kutatások Központja (Horváth Gyula)
Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet (Csirmaz Erzsébet)
Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet
(Strehó Mária–Szász Áron)
Szegedi Biológiai Központ (Chikán Ágnes)
Szociológiai Kutatóintézet (Tamás Pál–Tibori Tímea)
Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (Várallyay György–Németh Tamás)
Történettudományi Intézet (Glatz Ferenc)
Világgazdasági Kutatóintézet (Inotai András)
Zenetudományi Intézet (Tallian Tibor)

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózata félszáz esztendő.

Az egyetemi oktatástól független kutatóintézetek tömeges alapítása a 20. századi tudományfejlődés eredménye. A 20. századé, amikor a kutatás a napi életfeltételeink újratermelésében és javításában – mind a technikai, mind az egészségügyi, mind a kulturális életkörülményeink újratermelésében – nélkülözhetetlenné lett. Nélkülözhetetlen, így kifizetődik a függetlenített főállású kutatók tömeges alkalmazása és adott célokra szerveződött kutatóintézetek létrehozása.

A századelőn mind az Egyesült Államokban, mind Európában kialakulnak a nagy kutatóközpontok. Európában a legismertebbek: a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911) és a francia CNRS (1939) kutatóhálózata. Magyarországon 1920 után alapítják az első kutatóintézeteket állami erőből, sajátos módon a társadalom-, mindennekeltt a történettudomány területén. Ezt a természettudományok területén csak gyenge kezdemények követik – elsősorban a magánszférában. Az állami alapítású „tudományos nagyüzem”-et, amely a kor kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak volt az álma, majd paradox módon a szovjet rendszer valósította meg 1949 után.

A Szovjetunió a fejlett nyugati társadalmak termelési, katonai előnyét – tanulva a németek példáján – a tudományos kutatás intenzitásának erősítésével kívánta behozni. E célra kiterjedt kutatóintézet-hálózatokat hozott létre. Hasonló megfontolások vezették a szovjet megszállás alá került közép-kelet-európai államok tudománypolitikáját 1949 után. Közöttük a magyar tudománypolitikát is: nagy költségráfordítással, a már meglévő kis műhelyekre, kis kutatói közösségekre alapítva hoznak létre intézeteket. Egy részükben a közvetlen állami-hatósági feladatok teljesítéséhez szükséges alkalmazott kutatásokat folytatnak miniszteriális felügyelet alatt, másik részük alapkutatási célokkal az Akadémia felügyelete alá kerül.

Az akadémiai intézethálózat létrehozásának ideológiai-politikai céljait már elmosta a történelem (1990). A politikai-gazdasági változások, mindennekeltt a tulajdonviszonyok megváltozása, az állami közalkalmazottakat sújtó társadalmi válság pedig megrázta mind a természet-, mind a társadalomkutató intézeteket. A századelőn már felismert alapelv azonban érvényes maradt a politikai rendszer leváltása után is: az intenzíven működtetett tudományos nagyüzem a közösség termelési és kulturális erőfelfejtésének első számú segítője, modernizációs motorja lehet.

Így gondolkodott az Akadémia vezetése 1990 után, amikor a rendszerváltozás viharában megőrizte kutatóhálózatát. És ez az alapelv vezette az 1997-ben megindított intézetkonszolidációs programot, amelynek célja: az intézethálózatot a nemzetgazdaság, a nemzeti érdekek szolgálatában tartani; a piacgazdaság körülményeihez igazítani; megállítani a szétesést; megállapítani az államilag garantált kutatói létszámot, rendbe hozni az alapellátást, majd rendezni a kutatói béreket, korszerűsíteni a műszerellátottságot. És közben közös erővel korszerűsíteni a tudományos menedzsmentet...

Ennek a folyamatnak egyik része az a törekvésünk, hogy az intézetek készítsék el a maguk „önéletrajzát”. Mutatkozzanak be a kutatói közösségeknek, az oktatói és a termelési szférának. És egyben – mint minden önéletrajz közben teszi az ember – vessenek számot a maguk erejével, hiányosságaival, tennivalóival. Hogy magunk határozzuk meg, autonóm módon, korszerűsítéseink útjait, az új célok elérésének legeredményesebb módszereit.